

Jaargang 49 / 2021-3

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging Oud Ede
Verschijnt viermaal per jaar

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Verf Hout Wandplaten Behang
Raamdecoratie Gereedschap IJzerwaren Electra

Dit alles natuurlijk bij:

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611680

Wij geven u een deskundig advies, zagen voor u en bezorgen gratis

OPTIEK SLOOF

Grotestraat 62 Ede

0318 - 64 04 79

info@optieksloof.nl

www.optieksloof.nl

Voorzijde omslag: 'De Zwaluwen', voetbalclub van de jongens van de niet meer bestaande Eerste en Tweede Parkdwarsweg, ooit een hechte buurtgemeenschap.

Zie pagina 9 e.v.

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

Voor het eerst in ruim een jaar tijd kon de redactie, dank zij onze vaccinaties tegen covid, weer gewoon met elkaar overleggen. We hebben moeten constateren dat er in coronatijd weinig is geschreven. De voorraad aan artikelen voor De Zandloper is geslonken. Dus bij deze de oproep: Als u een idee hebt voor een goed verhaal over iets uit de geschiedenis van Ede: schroom niet. En het Gemeentearchief is voor onderzoek, weliswaar na afspraak, weer open.

Soms zitten onderwerpen waarbij het bestuur betrokken is vast en lijkt het of er niets gebeurt, en dan opeens komt er beweging. Ik ben heel blij dat er een doorbraak is in de

situatie rondom de boerderij *Pot-hoven*. Het rijksmonument is verkocht; de nieuwe eigenaar wil er ook zelf in gaan wonen. Men is al begonnen met opruimen en het goed afsluiten van de boerderij. Dat er alle reden is tot vertrouwen, blijkt uit het gegeven dat de nieuwe eigenaar eerder van de Hofstede De Beug in Bunnik een prachtig landgoed heeft gemaakt.

Ook de gesprekken over de *Wildwal* in Ede tussen de Gemeente en een groot aantal erfgoedverenigingen binnen de gemeente lijken resultaat te krijgen. In een door onze Vereniging opgestelde brief namens de erfgoedorganisaties werd gevraagd de Wildwal tot gemeentelijk monument te benoemen. De brief leidde tot overleg met vanwege covid slechts een beperkt aantal deelnemers. Gesteund met een door ruim 1.100 mensen ondertekende petitie van de *Vereniging Vrienden van Het Luntersche Buurtbosch* bleek het overleg vruchtbaar.

Het ligt nu in de bedoeling de Wildwal te beschermen met het meer

Uitgave van de Vereniging Oud Ede jrg 48 - augustus 2021

Van het bestuur	2
De Gelderse Vallei en de vijvers van Veldhuizen	3
Recente schenkingen	8
De Eerste en Tweede Parkdwarsweg	9
Een halve eeuw Ede - 5	13
Verslag digitale ALV 2021	20
Wim Mulder	21
Programma Open Monumenten Dag	22
Colofon	24

Door de corona-pandemie was en is historisch en in het bijzonder archief-onderzoek uiterst moeizaam geworden. Hierdoor is de kopij-aanvoer voor De Zandloper vrijwel stil komen te liggen. We hebben daarom besloten het 'zomer-nummer' in omvang te beperken.

eigentijdse en gemakkelijker toepasbare instrument van *planologische bescherming*. Dit betekent dat de gronden ter plaatse van de Wildwal op de verbeelding van het bestemmingsplan worden voorzien van een functieaanduiding of dubbelbestemming, inclusief bijbehorende beschermende regeling. Voordel is dat met bestemmingsplanregels maatwerk in bescherming mogelijk is. Bovendien kan een regeling zodanig worden geformuleerd dat naast de archeologische en historisch-geografische waarden van de Wildwal, ook rekening gehouden wordt met aardkundige, landschappelijke en ecologische waarden. Vanuit de aanwezige erfgoedorganisaties is het voornemen uitgesproken om meer bekendheid te geven aan de Wildwal, te starten met een brochure. Geen Broere, buurtrichter van de buurt Ede en Veldhuizen, heeft hiervoor contact gelegd met een mogelijke scribent.

Van onze zustervereniging *Oud Wageningen* ontvingen wij een flink aantal boeken over Ede. Wageningen ruimt op en zij ervaren dat bij hun verkopen mensen vooral zoeken naar boeken over Wageningen. Wij ervaren dat in Ede ook; hier zoekt men vooral naar boeken over Ede. Dus; als u nog boeken hebt over Ede die u kwijt wilt: Wij ontvangen ze graag en u steunt de Vereniging, doordat wij dubbele boeken kunnen verkopen. En overigens: op onze website kunt u zien welke oude en nieuwe boeken wij in de verkoop hebben en hoe die te verkrijgen.

Het bestuur verwacht dat het eind september mogelijk is weer een Algemene Ledenvergadering te houden. Hoofdpunt op de agenda is een *statutenwijziging* die al een tijdlang ligt te wachten om in een Algemene Ledenvergadering besproken te worden. Zodra het vrijwel zeker is dat deze vergadering kan doorgaan, sturen wij een uitnodiging met zowel de statuten als een toelichting op de wijzigingen. Leden zonder e-mail worden per post uitgenodigd, waarbij de bijlagen ter inzage komen te liggen in Cultura Erfgoed. Vooralsnog hebben we op *woensdagavond 22 september* een zaal gereserveerd.

Simon van de Pol, voorzitter

De Wildwal tussen Ede en Lunteren

De Gelderse Vallei en de vijvers van Veldhuizen

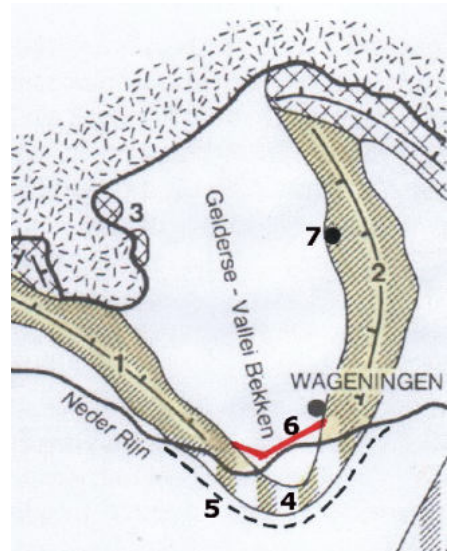
Kees van Lohuizen

Ontstaan van de Gelderse Vallei

In de derde IJstijd schoof een *gletsjer* als een dubbele ploeg zo ver door naar het zuiden, dat zijn punt tot in de Betuwe reikte. Hij ging daarbij zo diep door de grond, dat hij de *Utrechtse Heuvelrug* en de *stuwwal van de Wageningse Berg naar Lunteren* deed ontstaan. Nadat de gletsjer zich had teruggetrokken, spoelde de Rijn het zand uit de Betuwe weer weg en kreeg de rivier zijn huidige loop (zie figuur 1). Dat betekende wel, dat eeuwenlang bij hogere waterstanden water van zowel de Rijn als van de latere Zuiderzee, de Gelderse Vallei kon binnenstromen. Langs de Rijn is het 'gat' tussen de Wageningse Berg en de Grebbeberg rond 1000 n.C. gedicht met de *Grebbedijk*. Deze zal binnen enkele jaren weer worden verhoogd en versterkt vanwege de verwachte klimaatwijzigingen en de bijgevolg grote risico's voor bevolking en op materiële schade.

Als gevolg van eeuwenlange toegang van water en de moeilijke waterafvoer is de Vallei een heel nat gebied geweest, waar waterplanten welig groeiden, afsterven en onder water werden afgebroken, waardoor na lange tijd *laagveen* ontstond. Dit kon leiden tot een soort verlanding met een zeer gevaarlijk, nauwelijks beloopbaar oppervlak. Als op dat oppervlak (of elders) sporen van *veenmos* (spagnum) terechtkwamen, kon dat uitgroeien tot een dikke laag van dat mos waarin het opgevangen regenwater tot een zekere hoogte werd vastgehouden. Er ontstond een soort 'bovenaards' grondwater. Dit veenmos werd na afsterven, in dit 'bovenaards' water, afgebroken tot *hoogveen*. Beide processen vergden eeuwen.

Vooraf het hoogveen werd gewonnen als brandstof, waarbij de diepere lagen het beste product leverden. Doordat in het hoogveen het 'grondwater' een bovengronds niveau had, stroomde het overtollig water deels af naar het oosten en werd het opgevangen in de *Gelderse Wetering*. Deze destijds voor de ontwatering van de landerijen belangrijke watergang liep westelijk van Lunteren door de buurten Doesburg, Ede-Veldhuizen en Maanen naar de Kromme Eem, die in de Grebbe loosde, vlak voor de Grebbedijk. Die Gelderse Wetering was van belang voor de waterafvoer uit de landerijen westelijk van Ede. Tot rond 1960 zag men aan de Klaphekweg in Ede overal nog slootjes om het grondwater, onder andere via de Horsterbeek, af te voeren richting de Gelderse Wetering.

Figuur 1: Gletsjer tot in de Betuwe (basis tekening T. Stol)

1. Utrechtse Heuvelrug
2. Stuwwal Wageningen Lunteren
3. Grote Venlo bij Veenendaal
4. Gestuwd en later weggespoeld zand
5. Oude loop Rijn
6. Grebbedijk
7. Huidige plek Ede

Water: afvoeren voor veenwinning, maar behouden voor scheepvaart

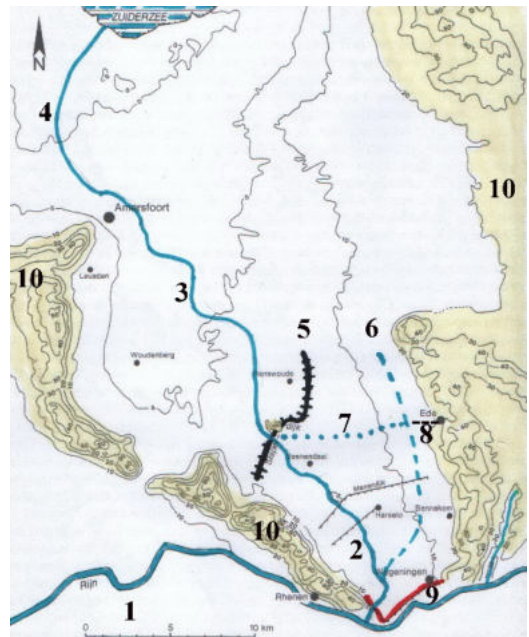
Het was Bisschop David van Utrecht die zijn oog liet vallen op het veen in het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei dat grotendeels in Utrecht lag. Alhoewel het wereldlijk gezag onder Karel V viel, had hij als bisschop veel te zeggen in Utrecht. En zo begon hij in 1473 vlak langs de grens met Gelderland zijn *Bisschop David's Grift* te graven. Deze moest tegengestelde doelen dienen, zoals enerzijds ontwatering van het veen, maar anderzijds ook voldoende water behouden voor scheepvaart ten behoeve van de afvoer van turf. Schutsluizen waren er dus ook nodig, zelfs in de Grebbedijk. Door problemen met Gelderland moest David echter in 1481 stoppen (zie figuur 2).

In 1543 kwam Gelre ook onder het gezag van Karel V en werd het werk aangepast en voortgezet. Toen men nabij de Grote en Kleine Venlo kwam (bij het huidige Veenendaal) naderde men de waterscheiding, het hoogste punt van waar het zuidelijk gelegen gebied afwaterde richting Rijn en van waar het noordelijk gelegen gebied afwaterde naar de Zuiderzee. Ten noorden van de waterscheiding groef de Antwerpenaar *Schoonbeke* zijn grift richting de Eem met een overeenkomstig doel. Voor beide gebieden werden octrooien (vergunningen), verleend waarna het gebied werd opgedeeld en grotendeels werd verpacht voor het steken van hoogveen voor het winnen van turven.

De tegengestelde belangen - water behouden en water afvoeren - botsten en veroorzaakten dikwijls wateroverlast ten nadele van de lage landerijen bij Rhenen, Wageningen en Bennekom. Anderzijds was men daar niet geneigd de Grebbedijk goed te onderhouden als men toch steeds in de nattigheid bleef zitten. Het gevolg was dat die dijk verschillende keren doorbrak en het Rijnwater de Vallei in stroomde tot over de waterscheiding ten noorden van Veenendaal en verder langs Amersfoort en door de Eem naar de lager gelegen Zuiderzee. Bedenk daarbij dat het water een kortere weg had af te leggen naar de Zuiderzee dan naar de even hoog gelegen Noordzee.

De Utrechtse werden furieus en legden in 1653 ter hoogte van de waterscheiding, dwars door de Vallei, de *Slaperdijk* aan die zo nodig het Rijnwater zou keren. De zuiderlingen waren woedend, want bij doorbraak van de Grebbedijk was snelle afwatering onmogelijk. De messen waren geslepen en het zou lang duren voor zij bot werden.

Maar in 1714 werd door het College van de Slaperdijk een overeenkomst gesloten waarbij de 'zuidelijken' (de 'Exonererende, Landen' ofwel het met vergunning

Figuur 2: Gelderse Vallei (basis tekening. T. Stol)

1. Rijn
2. Bisschop David's Grift
3. Schoonbeke's Grift
4. Eem
5. Slaperdijk
6. Gelderse Wetering
7. Jufferswijk

afwaterend gebied) via drie aan te brengen heulen (duikers) hun water mochten lozen naar de noordzijde, mits er daar geen problemen waren door veel neerslag of andere zaken. Indien dat wel het geval was, werden de heulen tijdelijk gesloten..

Sinds de Conventie van 1727 mocht ook de Geldersewetering ter hoogte van Ede worden afgetakt en water afvoeren door de Kievitsmeent en een duiker in de Kade (de oostgrens van de Exonererende Landen) waardoor een sterk verkorte route via de Krakerswijk en Jufferswijk naar de heulen in de Slaperdijk werd verkregen en gebruik gemaakt kon worden van afvoer naar de Zuiderzee.

Die regelingen hebben formeel gegolden tot 1949, maar in de praktijk tot ongeveer 1938. Indien de heulen in de Slaperdijk dicht gingen, werd er tot 1938 middels een telegram aan de gemeente Ede gemeld dat ook de duiker in de Kade bij Ede dicht ging en de gemeente en de ENKA hun afvalwater niet meer mochten afvoeren naar de Roode Haan. Ede moest zijn afvalwater tijdelijk opslaan in een groot bassin aan de Peppelensteeg en de ENKA in zijn bosvijvers (belangrijke veroorzakers bodemvervuiling).

Overstroming van de Vallei in 1855

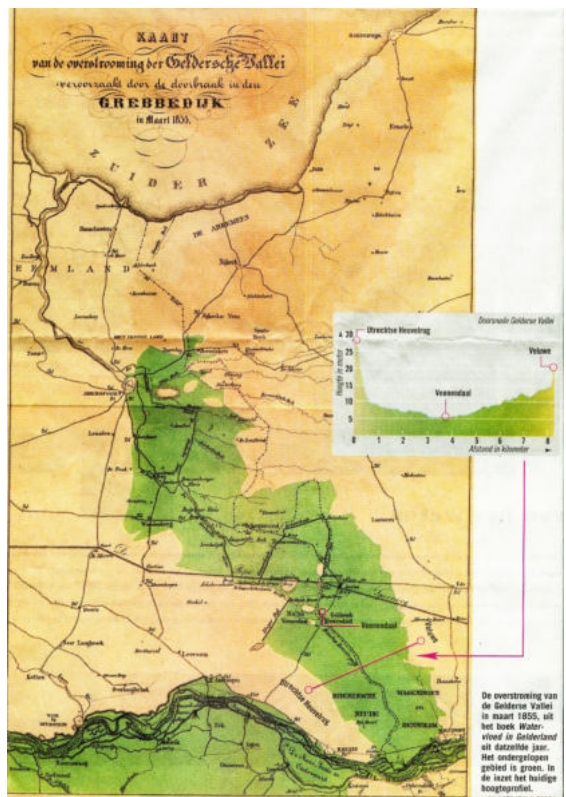
Na het invallen van de dooi in 1855 kwam veel smeltwater uit de Alpen de Rijn af zetten. Kruiend ijs zorgde voor diverse dijkbeschadigingen en de Grebbedijk bezweek. Het water stond binnen een dag tegen de Slaperdijk, die enige dagen later achter Ederveen ook doorbrak. Het water stroomde langs Amersfoort en via de Eem naar de Zuiderzee. Bij Ede steeg het water tot zo'n 9 m+ NAP (Normaal Amsterdams Peil) waarbij een flink deel van het huidige industriegebied onder water kwam te staan.

Nu wonen in de Vallei zo'n 250.000 mensen en zijn er veel industriegebieden, waarvan een groot aantal direct of indirect in grote problemen zou kunnen komen bij een dijkdoorbraak.

Globaal gesproken is de normale waterstand bij Wageningen ongeveer 6 meter boven NAP en die van de Noordzee en destijds dus ook de Zuiderzee gelijk aan NAP. Als de Rijn hoog staat, bijvoorbeeld 10+ NAP, dan stroomt het water bij een dijkdoorbraak door de Vallei naar boven. Als dat nu zou gebeuren, staat er binnen een dag in sommige delen van Veenendaal meer dan 3 meter water. Een eventuele evacuatie zou paniek en chaos veroorzaken. Vandaar de urgentie voor de versterking/verhoging van de Grebbedijk tot één van de toekomstige 'superdijken'.

De andere kant van Anton Mussert

Het was in 1918 dat Mussert, ja die beruchte, in Delft 'cum laude' afstudeerde als civiel

Groen: overstromd gebied in 1855

ingenieur. In de jaren dertig was hij Hoofd Ingenieur Directeur van de Provinciale Waterstaat Utrecht en verantwoordelijk voor ontwerp en aanleg van het Valleikanaal, een afwateringskanaal, dat in werkverschaffing werd aangelegd en rond 1940 geheel gereed kwam. Dit kanaal nam de plaats in van de Griften van Bisschop David en Schoonbeke en maakte zo via de Eem de verbinding tussen de Rijn en het IJsselmeer.

Beeld van de overstroming in 1855

De Rijn had sterk wisselende waterstanden, maar altijd hogere dan het in 1932 door de Afsluitdijk gevormde rustige IJsselmeer.

Hierdoor ontstond de mogelijkheid om de Vallei in zijn geheel te laten afwateren op dit meer. Dat gaf een enorme verbetering van de waterhuishouding in de Vallei, mede door de mogelijkheid om desgewenst water in te laten bij de Grebbe-sluis. Realisatie was mogelijk door het doorbreken van de waterscheiding en het plaatsen van een aantal stuwen, zodat trapsgewijs de vereiste peilen voor een goede waterhuishouding werden verkregen.

Ook voor Ede was het Valleikanaal belangrijk, want zowel de ENKA als de gemeente Ede kregen net voor de oorlog toestemming om voor de beide spoorloten ruime duikers aan te leggen in de Dwarsweg en de Kade. Hierdoor zou bij maximale afvoer het peil met plm. 0,5 m worden verlaagd. Door de oorlog kon voor Ede de uitvoering pas in 1947 worden gerealiseerd.

De afwatering van de woonwijk Veldhuizen

De kern van het dorp Ede (Grotestraat-Stationsweg) ligt op plm. 22 m+ NAP, op de 'rand' van de stuwwal van Wageningen naar Lunteren. De landbouwgronden liepen vroeger westwaarts tot ongeveer de Klaphekweg ($\pm 16 + \text{NAP}$) waarna slootjes tussen de weilanden zorgden voor de waterafvoer. Voor dit nattere gebied was er nauwelijks sprake van een goed peilbeheer.

De druk van het grondwater uit de stuwwal en het daar achter liggend nog hogere gebied zorgde voor een constante aanvoer. Om dus westelijk van de Klaphekweg te kunnen gaan bouwen was het peil van het grondwater te hoog en moesten maatregelen worden genomen die voor Ede tot dan toe ongekend waren.

Voor de westelijke uitbreiding van Ede werden voor de bouw van Veldhuizen en de Rietkampen vier vijvers gegraven, die als buffer dienen bij de opvang van het grondwater (figuur 3). Ook moeten de vijvers zorgen voor opvang van (grotendeels) van bezinksel ontdaan overvloedig riool- en regenwater, dat bij hevige regenbuien niet door een doelmatige riolering naar de zuiveringsinstallatie kan worden geleid. Alvorens dit vervuilde water op een vijver wordt geloosd, passeert het een bijbehorende bezinkingsbak waar het meeste bezinksel achterblijft. De bezinkingsbakken zijn zo goed mogelijk 'weggestopt',

terwijl de vijvers blikvangers zijn in relatief ruime parken die diverse ontspanningsmogelijkheden geven aan de inwoners.

Naar het westen toe loopt het maaiveld af, zodat daarmee de problemen zonder extra maatregelen niet zijn op te lossen. Daarom is een systeem bedacht waarbij bij hoge waterstand in de vijvers water geloosd kan worden op een lager gelegen singel. De noord-zuid lopende singels, die evenwijdig aan de stuwwal lopen, hebben in principe elk een (bijna) vast peil, waarbij de meer westelijk gelegen singels steeds een lager peil hebben dan hun oostelijk gelegen voorganger. De oost-west lopende singels hebben een peil dat ligt tussen dat van de te verbinden noord-zuid singels. Elke vijver en singel heeft bij zijn lozingspunt een stuwteje en allemaal hebben zij een behoorlijk volume voor tijdelijk opvang. Op deze wijze kan de laagste singel bij de Hulsbeek(weg) de waterafvoer via een regelbare stuw van het waterschap, zo gelijkmatig mogelijk en vertraagd richting de Dwarsweg sturen.

In de gebieden binnen de singels is gebouwd en wordt het niveau van het grondwater beheerst door middel van drainage die loost op de singels.

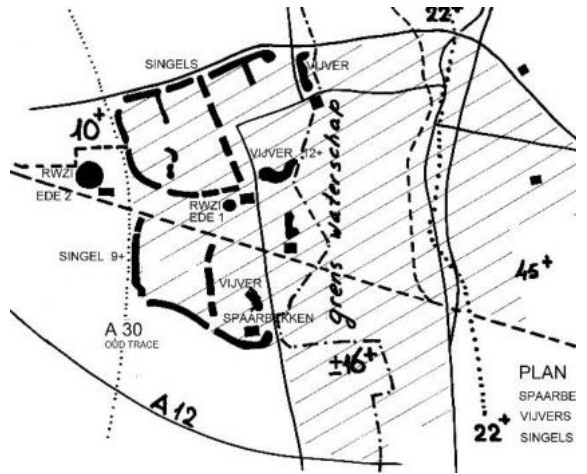
Bij de Dwarsweg wordt de afvoer van de singels met de waterstroom uit de zuiveringsinstallatie onder de A30 door naar de noordelijk spoorstoot geleid, die ook moet zorgen voor de waterafvoer van een stuk landbouwgebied.

Bij de Dokter Hoolboomweg heeft het waterschap Vallei en Veluwe in de spoorstoot een regelbare stuw geplaatst die het bovenstroomse waterpeil stuwt tot het gewenste peil van 6,70+ NAP ofwel ongeveer 6,70 meter boven het peil van de randmeren waar het uiteindelijk heen moet.

De afvoer naar het Valleikanaal

Direct achter de stuw in de spoorstoot (zie foto hierboven) ligt een aantal duikers in de spoorbaan die de historie van de passage van water door de in 1845 in gebruik genomen spoorbaan weergeven (zie figuur 4).

De oudste (no.1), een gemetselde duiker met vlakke bodem en een boogvormig dak, is gelegd bij de aanleg van de spoorbaan en diende destijds voor de afvoer van landbouwwater uit landerijen die ten noorden van de spoorbaan lagen. Nu wordt hij mede

Figuur 3: Ede met spaarbekkens, vijvers en singels en globale hoogtes maaiveld (tekening KvL)

Regelbare stuw in Noordelijke Spoorstoot langs de Dokter Hoolboomweg (foto KvL)

gebruikt voor al het door de spoorloot aangevoerd water. De duiker (no. 2) rond 90 cm is gelegd in 1970 voor de eerste zuivering aan de Dwarsweg en duiker (no.3) rond 180 cm is gelegd in 1995 na realisatie van de nieuwe regionale installatie. De laatste is bovendien het diepst gelegd. Na de passage stroomt het water via de Krakerswijk en Jufferswijk naar een duiker in de Slaperdijk waarna het in het Valleikanaal zijn weg vervolgt via de Eem naar het Randmeer en het IJsselmeer.

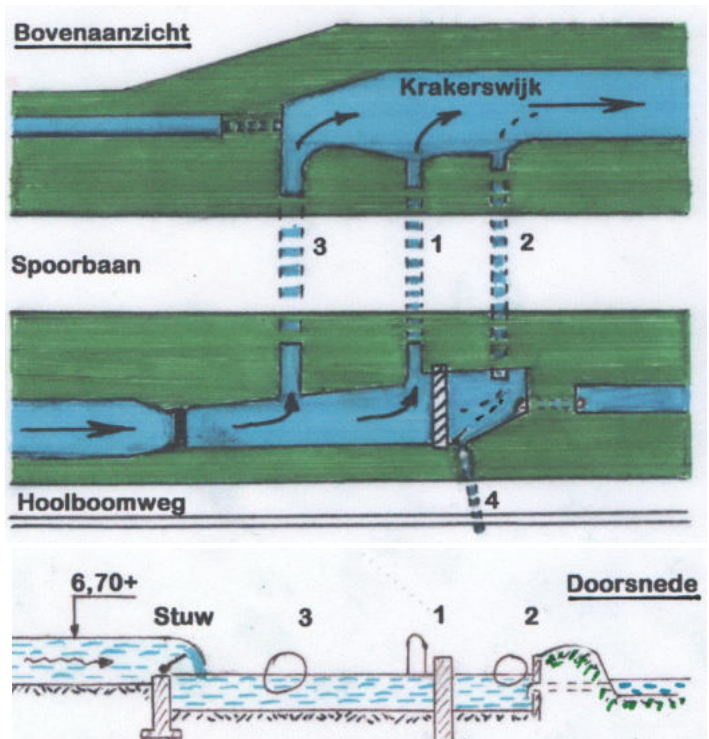
Utrecht en Gelre sloten vrede, de waterscheiding is doorbroken en het water gaat zijn weg.

Bronnen

Taepke Stol, *De veenkolonie Veenendaal*

Waterschap Vallei en Veluwe, mondeling

KvL: Werkervaring

Figuur 4 Stuw en duikers bij Dokter Hoolboomweg (tekening Kv.L)

1 Duiker uit plm. 1845, breed 120 cm.

2 Duiker uit plm. 1970, rond 90 cm.

3 Duiker uit plm. 1995, rond 180 cm.

4 Duiker uit plm. 1990, rond 30 cm, landbouw-afvoer

Recente schenkingen

- Van de heer *Tubbing* uit Veghel: Kaarten van Ede: 1 uit 1925, 3 van vóór 1978, 1 van later datum.
- Van de heer *Rob Sloof*: filmnegatieven uit de jaren '50-'60; een vergrotingsapparaat waarmee in zijn fotozaak gewerkt werd om afdrukken te maken.
- Van mevrouw *Sievers*: Diverse boeken over Ede van haar vader, zoon van voormalig gemeentesecretaris en tevens schoonzoon van burgemeester Oldenhof; fotoalbum ter gelegenheid van een defilé in Ede; vaasje met een afbeelding van de Grootestraat en een tegel met het wapen van Ede.
- Van de heer *Veenendaal* uit Wezep: Diverse voorwerpen geschonken door Edese winkeliers en papieren in verband met zijn geboorte op de dag dat ook prinses Marijke/Christina geboren werd. Hij woonde als kind aan de Bettekamp 64.
- Van *Keus Bedrijfsmakelaardij*: 16 ingelijste vergrotingen van oude foto's van huizen aan de Stationsweg.
- Van de heer *Johan de Nooy*: een schilderij met een (wellicht zelf-)portret van Zwerus de Nooy (1886-1964), een van de oprichters van verffabriek Macostan.

Bij het uitzoeken van het verhaal over de huisvesting van de beroepsmilitairen ten tijde van de bouw van de eerste kazernes in Ede (zie De Zandloper 2021-1) stuitte de auteur op de voor hen totaal onbekende Eerste en Tweede Parkdwarsweg. Uiteindelijk vonden ze een verhaal over deze verdwenen wegen van de hand van de heer H.J. Nijenhuis uit september 1980. Ook het oude kaartenarchief van de gemeente Ede blijkt een kaart te bevatten waar deze wegen op zijn aangegeven.

Uitsnede van de topografische kaart van 1935. De bruine straat van links naar rechts is de Parkweg. Boven de '1' van school, richting Parkweg, ligt de Tweede Parkdwarsstraat en daar rechts van de Eerste Parkdwarsstraat. Het kaartje laat zien dat de woningen gelegen zijn aan een zandweg (niet ingekleurd).

De Eerste- en Tweede Parkdwarsweg

Door H.J. Nijenhuis*

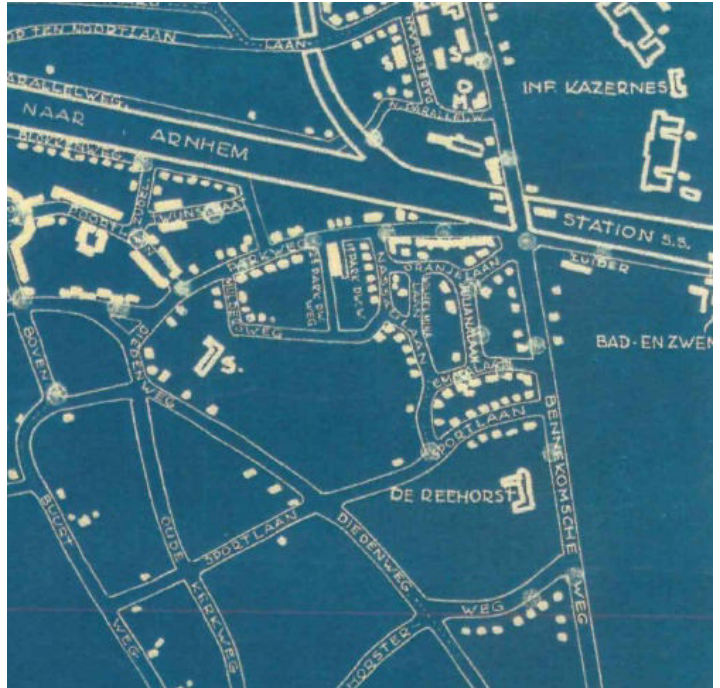
* De auteur spreekt consequent over de Eerste en Tweede *Parkdwarsstraat*. In officiële stukken wordt echter gesproken over de Eerste en Tweede *Parkdwarsweg*.

Voordat, in het begin van de twintiger jaren, mede door de vestiging van de A.K.U.-fabrieken de huizen van de woningbouwvereniging "Vooruit" verrezen, klopte in de Eerste- en Tweede Parkdwarsstraat, met een onderlinge afstand van ongeveer vijftig meter, het hart van het park Manen, nu al jarenlang Ede-Zuid. Zeker, de Parkweg met een aantal winkels was er, evenals de grote villa's en het Parkhotel even over het station, maar het waren de bewoners van deze dwarsstraten die hun stempel op de omgeving drukten.

Hier waren bij de komst van het garnizoen, in 1906 zes en dertig, voor die tijd vrij ruime woningen gebouwd, in blokken van acht en tien stuks. Eigenlijk paste deze aangesloten manier van bouwen helemaal niet in het toen nog zo landelijke Ede, maar 't Park', zoals de meeste mensen zeiden, was nou eenmaal anders van opzet dan het oude dorp. De huizen waren in de eerste plaats bestemd voor mensen die binding hadden met het garnizoen en de spoorwegen. De bewoners waren dan ook vrijwel allemaal import, met levensopvattingen en gewoontes die sterk afweken van het Veluwe patroon. Zij vormden echter al spoedig onder elkaar een hechte buurtgemeenschap, die voor elkaar opkwamen, en lief en leed deelden, waar de ene buur, in geval van nood, op de andere kon rekenen. En niet alleen om een kopje suiker of gasmuntje te lenen: de burenhulp ging veel verder. In geval van ziekte van de huisvrouw werd gezorgd dat het gezin te eten

kreeg en werd het huis schoon gehouden. Was ergens een baby geboren dan werden de eerste kleertjes, zodra het kind er uitgegroeid was, aan een vrouw verderop gegeven die nu in verwachting bleek. Op haar beurt deed deze dan later hetzelfde, zodat heel wat kinderen uit de buurt hun eerste levensmaanden hetzelfde truitje en slobbroekje hebben gedragen.

Solidariteit stond hoog aangeschreven: een vrouw werd door haar man niet altijd even netjes behandeld: dat nam men niet. Zoiets betekende een schande voor de buurt. Twee mannen werden op de tiran afgestuurd met de boodschap zijn levenswijze te verbeteren anders werd

Kaart uit circa 1935 met hierop in het midden de 1e en 2e Parkdwarstraat gesitueerd. (archief oude kaarten gemeente Ede nr. K 444)

hij op een donkere avond tot moes geslagen. De man koos eieren voor zijn geld, gedroeg zich voortaan behoorlijk en er ontstond weer een normaal gezinsleven, tot voldoening van de buurt. Mede door hun opgewekte aard en levensstijl waren de bewoners van de Parkdwarstraten gek op feestjes bouwen. Niet alleen op Koninginnedag of andere feestdagen maar ook op een doodgewone mooie zondagmiddag of zomeravond, als het werk gedaan was en de mensen op keukenstoelen voor hun huis zaten, kon iemand met een grammofoon, voorzien van een grote hoorn, voor de dag komen. Nadat het ding was opgedraaid klonken de vrolijke wijsjes uit die tijd door de straat en werd er naar hartenlust gedanst. Dansen kon daar iedereen, zonder ooit les te hebben gehad; de gevorderden brachten hun kennis op de jongeren over. Als er dan nog, na gezamenlijk lappen, een paar kratten bier op de proppen kwamen, was het feest compleet. Alles bleef echter gemoedelijk en binnen de perken, zodat de politieman uit 't Park, Van den Brink, wel even een kijkje kwam nemen, maar nooit behoefde op te treden.

Geen wonder dat toen 1 augustus 1914 de mobilisatie werd afgekondigd en Ede overstroomd werd door militairen, deze zich hier in hun vrije tijd thuis voelden. Merendeels waren het gehuwde mannen, die de avonden niet in cafés doorbrachten maar bij de bewoners van de Parkdwarstraten de huiselijkheid vonden die zij nu moesten missen. Vrijwel geen gezin waar niet één of meer militairen gastvrij werden ontvangen om bij een kopje koffie een babbeltje te maken.

Een paar namen van de velen die eens deel uitmaakten van deze buurt willen wij uit de vergetelheid halen. Allereerst wat oud-Indiëgangers zoals Martens, Navest, v. Bemmell, handelaar in alle mogelijke zaken en Kees Abo, die het meer op bietsen hield. Uit

Brabant waren met het garnizoen militaire kleermakers meegekomen zoals Buel en Lens, prima vakmensen waar ook de burger zich een pak kon laten aanmeten. Verder Ratelband, die later, aan de Parkweg, een groentezaak zou vestigen en Gerritsen, als burger in dienst van het garnizoen. Hij was belast met het onderhoud van de schietschijven die gebruikt werden bij de thans verdwenen kogelvangers even voor de Mosselselaan. Hij moest elke ochtend al vroeg uit de veren om tijdig bij de schijvenloods te zijn. Dan Van Dijk en Looyen; deze laatste pakte alles aan waar wat mee te verdienen viel; in de zomermaanden trok hij naar Zuid-Holland om gras en rogge te maaien waardoor hij weken lang van huis bleef.

Wat een bekende namen stammen uit deze buurt: Prette, de vader van de latere garagehouder, Jacobsen die met behulp van zijn zoons alle mogelijke kranten en tijdschriften bezorgde en niet te vergeten de grappenmaker Oudsen. Indien er vreemden in de buurt waren, maakte deze zich altijd bekend als ‘Oudste, van Ede’, waardoor bij sommige bezoekers de mening postvatte dat, als deze man al de oudste uit het dorp was, het hier ongetwijfeld geen gezond wonen zou zijn. Met de vele niet genoemden hadden deze mensen, ondanks de diverse pluimage, één gemeenschappelijke eigenschap: een zwak voor hun kinderen. Niet dat die zachtzinnig werden opgevoed, integendeel, maar een buitenstaander moest van hen afblijven. Als zij kattenkwaad hadden uitgehaald regelden de ouders dat zelf wel, daar had zelfs agent Van den Brink niets mee te maken.

De ouderen deden alles om hun spruiten prettig bezig te houden; waar nu het Regentesseplein is, lag een braak stuk grond waar diverse vaders hun kinderen in de avonduren hielpen een wielersbaan uit te zetten, met opgehoogde bochten. Nadat de baan klaar was, hielden de jongens op hun oude, gammele fietsen onderlinge wedstrijden, luid aangemoedigd door de hele buurt. Meestal werd de winnaar met een reep chocolade beloond, maar op zekere avond stelde Oudsen een fraaie bokaal beschikbaar. Na talrijke ritten kwam tenslotte de winnaar uit de bus, dit zich trots bij Oudsen meldde. Uit diens handen ontving hij een groot pak; opgewonden rukte de jongen het papier er af om daarna, tot grote hilariteit van alle aanwezigen, een gedeukte emailen nachtspiegel in de handen te houden; dergelijke grapjes kon men hier verwachten.

Met medewerking van enkele ouderen werd er een voetbalclub opgericht, ‘De Zwaluwen’. De kapper annex textielhandelaar Van Veldhuizen leverde, in een royale bui, de jongens gratis shirts. Deze waren horizontaal blauw-wit gestreept, waardoor de buurt altijd sprak van hun Sing-Sing jongens, naar de destijds bekende Amerikaanse gevangenis. Op het reeds eerder genoemde braakliggende terrein traden af en toe de vaders tegen hun zonen in het strijdperk onder het motto: ‘Oude tegen jonge Zwaluwen’, tot groot vermaak van de Parkdwarsstraatbewoners. Met uitgetrokken jassen werd het doel aangegeven, waarbij werd opgelet dat de keeper, door ongemerkt de kledingstukken wat op te schuiven, zijn doel niet kleiner maakte. De jeugd was natuurlijk veel vlugger, maar de vaders hielden dat in evenwicht door ruimschoots gebruik te maken van hun grotere lichaamskracht, ook al betrof het een eigen zoon. Slap optreden maakt slappe kinderen.

Soms trokken ‘De Zwaluwen’ op zondagmiddag naar de hei waar aan de Sijsseltselaan

De Zwaluwen, 1924: staande v.l.n.r.: H. van Dijk, H. Jacobsen, J. Oudsen, G. Snippenberg en C. Spies; midden v.l.n.r.: J. van Bommel, W. Waaijenberg en T. Lans; onder v.l.n.r.: A. Oudsen, A. Lens en H. van Dijk (Foto collectie VOE 312236)

een soort zand- en grintveld lag ten behoeve van de militairen. Daar werd dan gespeeld tegen een dito stel jongens uit het dorp, verenigd onder de welluidende naam ‘Rode Duivels’. Het werden ware veldslagen. Zoals reeds gezegd, dorp en Maanderpark lagen elkaar niet zo best, en de jeugd nam dat gretig over. Kleedkamers waren een overbodige luxe. Het zondagse pak werd onder een vliegden gelegd, in de hoop dat er geen regenbui zou vallen, en bewaakt door wat kleinere jongens die als supporter waren meegekomen. Een scheidsrechter was er evenmin, maar dat werd opgelost door de eerste helft een supporter van ‘De Zwaluwen’ te laten fluiten en na de rust een man van de ‘Rode Duivels’. Logisch gevolg dat deze laatsten de eerste drie kwartier het nodige kregen te incasseren. De man met de fluit deed zelfs bij de grofste overtredingen alsof zijn neus bloedde, waarvoor de dorper jongens later, nu gesteund door hun eigen man, grondig revanche namen. Mede door de vele keien op het veld kwam na afloop vrijwel geen speler ongeschonden uit de strijd.

Och, het is allemaal lang geleden, maar er leven misschien nog mannen, zij het inmiddels op hoge leeftijd gekomen, die als jongen bij ‘De Zwaluwen’ voetbalden, en veel meer mensen die hun jeugd jaren in deze buurt doorbrachten. Zij allen denken met een tikkeltje weemoed terug aan de beide Parkdwarsstraten. Het woningcomplex werd later door de AKU overgenomen, en in september 1944 zwaar getroffen door het bombardement in de omgeving van de Parkweg. Vrijwel de gehele Tweede Parkdwarsstraat verdween, waarbij niet minder dan elf doden te betreuren waren. Deze huizen werden weer opgebouwd, de straat verdween, terwijl de Eerste Parkdwarsstraat werd omgedoopt tot Willem Witsenlaan. Hier waren twee huizen ten offer gevallen, zodat nog precies de helft van het oorspronkelijke aantal woningen, een blok van tien en een van acht overbleef. Enkele

jaren geleden zijn ook de tien woningen gesloopt en vervangen door nieuwbouw, zodat thans nog alleen het blok van acht de herinnering aan deze eens zo bewogen buurt levendig houdt.

H. J. Nijenhuis. Ede Stad, 3 september 1980

Bronnen

Gemeente Ede; oud archief
www.erfgoedede.nl/nijenhuis-verhalen/129-de-eerste-en-tweede-parkdwarsstraat.html

Naschrift Frans van Oort

Als je wat informatie aan het zoeken bent, stoot je zo maar ook op andere informatie:

'In 1920 koopt Hartogs (directeur ENKA) zesendertig arbeidswoningen aan de 1e en 2e Parkdwarsweg. In deze woningen was geen waterleiding; de toiletten en een gezamenlijke wasruimte bevonden zich buiten.

In 1926 ontvangt Hartogs van de Raad van Commissarissen een machtiging om de woningen aan de 1e en 2e Parkdwarsweg te renoveren om ze vervolgens te kunnen verkopen. Na de renovatie blijven de woningen echter eigendom van de ENKA.

De woningen aan de 1e en 2e Parkdwarsweg die veel oorlogsschade hebben opgelopen, zijn voor het grootste deel gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw.'

Uit: Historisch Cahier Ede; *Niet bij brood alleen* door Riet Beuker.

Foto van een deel van de Willem Witsenlaan van dit moment. Rechts staat nog een rijtje van 8 woningen (nummers 2 t/m 16) uit 1906. (Foto: Frans van Oort).

Een halve eeuw Ede - 5

De burgemeesters

Het bestuur van de gemeente was tussen 1850 en 1900 in handen van de burgemeester, twee wethouders en aanvankelijk dertien, sinds 1872 vijftien en na de verkiezingen van 1891

zeventien gemeenteraadsleden. De gemeentesecretaris notuleerde de gemeenteraadsvergaderingen, de gemeenteontvanger zorgde voor de financiën.

Dit artikel is gebaseerd op enkele gesproken columns van de auteur voor Radio Ede FM over zijn boek: *Ede 1850-1900. Een Veluws dorp op de drempel van de moderne tijd*, Dieren, 2019. (In de boekhandel € 19,95; Leden VOE € 16,50, verkrijgbaar in Cultura).

In deze periode (1850-1900) werd Ede 'vaderlijk' geleid door vier burgemeesters: *Hermanus Theodorus Prins*, diens zoon *Theodorus Prins*, jonkheer *Anton Willem van Borssele* en jonkheer *Florent Sophius Op ten Noort*.

De gemeenteraad van 1885. Zittend van links naar rechts: G. J. Wilbrink, J. Tulp, G. Hooijer, M. van Eden, A. van Schothorst (wethouder), Th. C.W.D. van Nes (gemeentesecretaris), A. van de Craats, A.J. Thomas (wethouder), W.E.J. Baron van Wassenaar. Staand v.l.n.r.: P. Roodhuizen (bode), Van Raaij, T. van Steenbergen, A. J. Roelofsen (gemeenteontvanger), G. Franken, Van Domselaar en C. Moll (Foto GA Ede 10090)

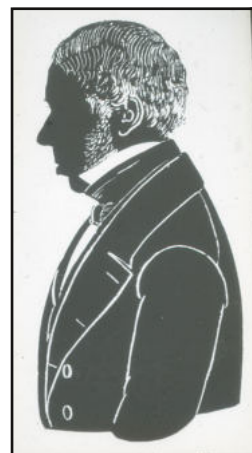
Hermanus Theodorus Prins was de zoon van Theodorus Prins, die burgemeester van Bennekom was geweest van 1812 tot 1817.

Tijdens het burgemeesterschap van Hermanus Theodorus, 1822-1851, hield de Edese gemeenteraad zich hoofdzakelijk bezig met het brandwezen, de oprichting en het onderhoud van scholen, de begraafplaatsen en de wegen. In 1851 werd hij opgevolgd door zijn zoon Theodorus.

In dat jaar moest tevens een nieuwe gemeentesecretaris worden benoemd, omdat de vorige er een potje van had gemaakt. Over de nieuwe functionaris had de burgemeester geen enkele klacht, om de eenvoudige reden dat hij dat zelf was. Sindsdien combineerde deze Prins het burgemeestersambt moeiteloos met de betaalde nevenfunctie van gemeentesecretaris. Hij werd de eerste Edese ambtelijke grootverdiener.

Tijdens zijn ambtsperiode bemoeide de raad zich met de al genoemde zaken en verder met het kermisverbod, met de uitwerking van de nieuwe Gemeentewet van 1851, de Armenwet van 1854 en de Lager Onderwijswet van 1857.

Theodorus overleed, nog geen veertig jaar oud, in 1860. De verslagenheid in de gemeente

H.Th. Prins, schout/burgemeester van Ede, 1822-1851. (GA28865)

was groot. Ede verloor een ijverige, beminde en bekwame burgervader. Hij was de laatste van de 'Prinsendynastie'.

Voor ons is het een beetje verwarrend wanneer wij door de Burgemeester Prinslaan wandelen en ons afvragen naar welke van al die Prinsen deze deftige laan is genoemd.

In 1860 begon het burgemeesterschap van jonkheer Van Borssele. Om het contact met de bevolking te verbeteren en bekend te worden met de problemen van de gewone man, stelde hij een wekelijks spreekuur van B&W in, waar iedere burger vragen kon stellen. Deze inspraak werd door de bevolking zeer gewaardeerd.

Bovendien wandelde hij op mooie dagen door het dorp, op enkele meters afstand gevolgd door een veldwachter. Op een teken met de wandelstok moest de veldwachter naar voren komen om een vraag van een gewone burger te beantwoorden of om inlichtingen te geven.

Gedurende 36 jaren heeft de jonkheer leiding gegeven aan de gemeente Ede. Daarmee is hij nog steeds de lokale recordhouder.

Toen hij 25 jaar burgemeester was, heeft de gemeente uitbundig feest gevierd. Overal werd gevlagd. Er waren liefst twaalf erebogen opgericht. 's Morgens om negen uur stond bij het station al een erewacht. De muzikanten van de Arnhemse schutterij openden de optocht, bestaande uit een erewacht, een escorte te paard met de wapens van de gemeente Ede en van de familie Van Borssele, vervolgens de feestcommissie in een rijtuig, een tweede escorte, een afdeling te paard namens de burgerij en tenslotte groepen vertegenwoordigers uit de buitendorpen. Bij de burgemeesterswoning volgden enkele toespraken, waarna de burgemeester in een rijtuig stapte en het hele défilé richting gemeentehuis ging. Onderweg werden boeketten bloemen aangeboden en werd de jubilaris door schoolkinderen toegezongen. Die strooiden bloemen op de weg alsof het Palmпасen was. In Bennekom was men zo enthousiast dat de omstanders de paarden uitspanden en zelf het rijtuig naar hotel Neder-Veluwe trokken. In het gemeentehuis

dronk men een glas erewijn op het welzijn van de burgemeester en de gemeente. De schoolkinderen kregen chocolade en krentenbroodjes. Veel arme mensen ontvingen spek en erwten.

In de daaropvolgende raadsvergadering kreeg de burgemeester een foto van de raad en een album met foto's uit de hele gemeente, aangeboden door wethouder Van Schothorst. In zijn speech memoreerde de wethouder, doelend op de naam *Van Borssele*, dat de burgemeester uit een geslacht kwam dat reeds vier-en-een-halve eeuw in de geschiedenis van

Jonkheer Anton Willem van Borssele, burgemeester 1860-1896 (foto collectie VOE 312847)

Titelblad jubileumboek burgemeester Van Borssele, 23-05-1885. (HME371201A)

ons land gunstig bekend stond. Hertogin *Jacoba van Beieren* (1404-1436) zou instemmend hebben geknikt, want na drie andere mannen had zij ooit iets met ene Frank van Borssele.

Jonkheer Van Borssele heeft meerdere functies bekleed. Hij is gedurende dertig jaar lid van de Provinciale Staten van Gelderland geweest, lid van de Tweede Kamer van 1893 tot 1897 en jarenlang kamerheer in buitengewone dienst van Zijne Majesteit Koning Willem III. De koning benoemde de jonkheer tot Officier in de Orde van de Eikenkroon.

In 1896, na 36 jaar burgemeesterschap, vond de jonkheer het welletjes. In zijn afscheidsrede memoreerde hij zijn belangrijkste werkzaamheden: onderwijs, scholenbouw en de aanleg van wegen. In die 36 jaren waren er vier schoollokalen en drie onderwijzerswoningen gebouwd, waren de sintelweg van Lunteren naar De Klomp en de grindweg naar Hoenderloo en Harskamp aangelegd, was een woonhuis omgebouwd tot gemeentehuis en waren de torens van de gemeente gerestaureerd, waarvan er zelfs één die jarenlang scheef stond, weer in het lood was gebracht. Kort daarvóór had Hare Majesteit Koningin Emma jonkheer van Borssele benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

In 1896 werd jonkheer Van Borssele opgevolgd door jonkheer Op ten Noort. Deze onderkende de economische voordelen van het toerisme voor de Veluwe en nam in 1897 het initiatief tot de oprichting van de Edese VVV. De vestiging van het schietkamp te Harskamp en van het garnizoen te Ede, danken wij aan zijn persoonlijke bemoeienissen. Tevens heeft hij, dwars tegen een bepaald niet geestdriftige gemeenteraad in, in 1899 gezorgd voor een nieuw gemeentehuis.

De gemeentesecretarissen

Na de burgemeester en de wethouders was de gemeentesecretaris de belangrijkste man in de gemeenteraad. Gemeentesecretaris was niet zo maar een baantje. Het notuleren van raadsvergaderingen is uiterst verantwoordelijk werk. Daar hebben de secretarissen zich stipt aan gehouden. In 1860 volgde de heer *Ten Cate* burgemeester Theodorus Prins op als gemeentesecretaris. *'Gedurende twintig jaar was hij een man die niet weinig tot de bloei der gemeente heeft bijgedragen'*, aldus de *Geschiedenis der Neder-Veluwe*. Via grondige studie vergaarde hij een grote hoeveelheid kennis die hij doorgaf aan zijn ambtenaren. Tevens zorgde hij, samen met de heer Senn van Balen, voor de eerste bibliotheek voor Ede.

In 1880 werd hij opgevolgd door de heer *Van Nes*. Deze zou dit ambt tot 1907 vervullen. Bij zijn 25-jarig ambtsjubileum kreeg hij van de gemeente een tegeltableau cadeau, voorstellende het oude en het nieuwe gemeentehuis. Voor dit kunstwerk betaalde de

Jonkheer F.S. Op ten Noort, burgemeester van Ede, 1896-1905. (GA28877)

gemeente f 360.-, exclusief verzendkosten. Die verzendkosten zouden met f 7,50 worden verlaagd wanneer de gemeente de verpakingskist zou terugsturen. Dit buitenskansje liet de gemeente zich niet ontglippen. De kist ging retour. Het fraaie tegeltableau, uitgevoerd in art nouveau-stijl, is in het Tegelmuseum te Otterlo te bewonderen.

Het vastleggen van de beraadslagingen van de gemeenteraad dient zeer serieus te geschieden. Eén gemeentesecretaris heeft daar echter flink met de pet naar gegooid. Deze functionaris was niet de eerste de beste, maar de dorpsarts, annex oud-burgemeester *Reinier Burggraaff*.

In de raadsvergadering van 12 december 1850 werd plechtig afscheid genomen van gemeentesecretaris dokter Burggraaff, die van 1814 tot 1817 burgemeester en van 1818 tot 1850 32 jaar secretaris van de gemeente was geweest.

Aan dit afscheid was een en ander voorafgegaan. De dokter was tegen een honorarium van f 130.- per jaar 'ambts-, genees- en vroedmeester met apotheek' en voor f 70.- per jaar verzorgde hij de armen en zieken van de hervormde gemeente. Hij had een zodanig drukke praktijk dat hij het ambt van gemeentesecretaris jarenlang volledig had verwaarloosd. De kritiek in de raad had er destijds toe geleid dat de raad had besloten op kosten van de dokter een klerk aan te stellen. De Edese geneesheer betaalde deze man f 125.- per jaar, maar streek ondertussen wel het volle traktement van secretaris op, zijnde f 400.- per jaar. Het batig saldo had de dokter al die jaren in eigen zak gestoken. Maar ja, hij had een groot gezin.

*Theodorus C.W.D. van Nes,
gemeentesecretaris van Ede,
1880-1907.(GA10122)*

Over de wijze van notuleren van de klerk was de raad niet tevreden. In een raadsvergadering werd opgemerkt dat de notulen van de secretaris zo veel vergissingen bevatten, dat de raad met geen mogelijkheid alle fouten kon natrekken. Prompt werden de notulen door de raad niet goedgekeurd. De secretaris kreeg dit in minzame bewoordingen te horen, maar hij gaf de raad slechts onbehoorlijke antwoorden en uitdrukkingen die de raad beter oordeelde niet te herhalen. Het disfunctioneren als gemeentesecretaris en de combinatie van functies: secretaris en geneesheer, was voor de raad voldoende aanleiding aan te dringen op het ontslag van de dokter als gemeentesecretaris. Dat ontslag werd na veel tegensputteren van de geneesheer, door de koning verleend. Uiteindelijk gingen raad en ambtsdokter akkoord met een pensioen van f 225.- per jaar. Het is ten enenmale onbegrijpelijk dat hem 'bij Koninklijk besluit' alsnog eervol ontslag werd verleend.

In de raadsvergadering van 12 december 1850 hield de dokter een ontroerende afscheidspeech. 'Niet zonder een weemoedig gevoel treed ik vandaag na een tijdvak van ruim 36 jaar als burgemeester en secretaris terug. Veel genoeg en veel smartelijke teleurstellingen heb ik in die tijd ondervonden, maar steeds bedacht ik de spreuk van de Zaligmaker "Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet".' De ambtsheer- en vroedmeester bleek zijn klassieken te kennen. Behalve het 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet', de gulden regel van elke godsdienst en

levensbeschouwing, verwees hij ook naar het Bijbelboek Prediker: ‘Volgens de wijste aller koningen is er niets bestendig onder de zon. Dat lot deel ik met alle schepselen’, aldus de dokter.

Tot slot dacht de dokter nog even aan zijn toekomstige financiële positie en beval hij zichzelf aan als arts; hij zou altijd voor de raadsleden klaar staan, wanneer de heren genees-, heel- of verloskundige hulp in hun gezinnen nodig mochten hebben. Uiteraard tegen betaling van een door deze geneesheer vast te stellen honorarium. Raad en voormalig secretaris bevalen elkaar aan in voortdurende vriendschap.

Op 1 januari 1851 werden de *kermissen* in alle dorpen van de gemeente Ede verboden. Wie schetst de verbazing van de raadsleden, toen zij op 19 augustus 1853 ter vergadering togen en zagen dat enkele mannen druk bezig waren kramen en andere stellages op te bouwen. De raadsleden ijlden naar het gemeentehuis. Daar werd ogenblikkelijk en unaniem als eerste besluit van die dag een nieuwe verordening afgekondigd, inhoudende dat met directe ingang voor het plaatsen van kramen, tafels, het organiseren van publieke gemakkelikheden, enzovoort, een schriftelijke vergunning van de burgemeester nodig was. Overtredingen zouden worden bestraft met boetes variërend van *f* 5.- tot *f* 25.- of met een gevangenisstraf van 1 tot 3 dagen. Nimmer is de Edese gemeenteraad sneller tot een besluit gekomen.

Spoedig rezen er vermoedens dat de actie tegen het kermisbesluit was geleid door de ambtsheel- en vroedmeester en gewezen burgemeester en gemeentesecretaris: dokter Burggraaff. Waarschijnlijk heeft de dokter uit een zekere rancune jegens de raad gehandeld. Na onderzoek bleek dat de dokter inderdaad de kermisactie had georkestreerd. De raad overwoog toen hem zijn pensioen te ontnemen of te verminderen op grond van een vijandige stemming tegen het gemeentebestuur. Zover kwam het echter niet. De dokter kreeg een waarschuwing.

Politieke groeperingen en verkiezingen

In onze parlementaire geschiedenis is de grondwetsherziening van 1848 van ingrijpende betekenis geweest.

Een van de belangrijkste vernieuwingen was de verkiezing van de gemeenteraadsleden door de kiesgerechtigde inwoners. Tot dat jaar had vrijwel de gehele plattelandsbevolking geen enkele invloed op de samenstelling van de gemeenteraad. Ook daarna overigens niet, want het aantal kiesgerechtigden bleef zeer beperkt. Alleen de gegoede inwoners kregen op grond van het bedrag dat zij aan directe rijksbelasting betaalden, het recht aan de verkiezingen deel te nemen. Voor Ede was dat in 1851 *f* 20.- bij verkiezingen voor de Provinciale Staten en de Tweede Kamer, en *f* 10.- bij gemeenteraadsverkiezingen. Aan de raadsverkiezing van dat jaar namen 423 stemgerechtigden deel op een totaal aantal van

Reinier Burggraaff, 'ambtsheel-, genees- en vroedmeester met apotheek' te Ede; burgemeester 1814-1817 en gemeentesecretaris 1818-1850 (silhouet-tekening ca. 1814-1817, GA28878)

8.965 inwoners; slechts 4,5% van de bevolking. Het zal niemand verbazen dat de overige 95, 5% van de inwoners geen enkele belangstelling voor de politiek had, hoewel juist 'de politiek' beslissingen neemt die doorslaggevend kunnen zijn voor ieders persoonlijk leven.

Dit belasting- of censuskiesrecht is pas in 1917 door het algemeen kiesrecht vervangen. Uiteraard gold het kiesrecht uitsluitend voor mannen.

De organisatie van de verkiezingen in de 19e eeuw week nogal af van de huidige gang van zaken. Politieke partijen waren er nog niet; ook geen kandidatenlijsten. Ieder die zich geroepen voelde, kon een lijst indienen met namen van mannen die hij geschikt achtte. Men kon dat ook anoniem doen via een circulaire of advertentie ondertekend met: 'eenige kiezers', 'vele kiezers' of 'zeer vele kiezers'. Dit alles zonder enige controle.

De Edese ambtenaren die de verkiezing van 1851 moesten organiseren, waren nog ietwat onwennig met de procedure. Prompt werd een kardinale fout gemaakt. Op de stembriefjes stonden onder andere de namen van A.C. Mulder, J. van Grootheest en J. Mekking. Omdat een nadere aanduiding ontbrak en er meerdere personen met die namen waren, wist men niet op welke Mulder, Van Grootheest of Mekking was gestemd. Een herstemming was noodzakelijk. Daarbij werd J. van Grootheest alsnog gekozen; A.C. Mulder viel buiten de prijzen en protesteerde, want hij *'achtte zich in zijn burgerrechten tekort gedaan'*. Zijn protest was zinloos; hij moest nog leren hoe de democratische spelregels werken.

Hoewel er geen politieke partijen waren, kon men wel onderscheid maken tussen de kandidaten. Daar speelde de godsdienstige achtergrond een beslissende rol. Er was een progressieve en een conservatieve stroming; de progressieven noemden zich 'liberalen'. Door veel Edenaren werden deze 'liberalen' gezien als ongelovigen, als veel te 'modern' en voorstanders van 'nieuwigheden'. Sommigen van hen gingen niet ter kerke. Vandaar dat de meeste stemgerechtigde agrariërs die tot de behoudende stroming behoorden, de ongelovige raadsleden het liefst wilden vervangen door 'geloovige Christenen', die bovendien in maatschappelijk opzicht als behoudend bekend stonden. Dat lukte. Tot 1890 bezetten de welgestelde, conservatieve boeren tweederde van de raadszetels. Zij vertegenwoordigden de autochtone stemgerechtigden. Dat bleek uit hun conservatieve opstelling. Zij wensten de traditionele dorpscultuur te behouden door hun dorp 'tegen de kwade invloeden van buitenaf' te beschermen. Aan nieuwe ontwikkelingen hadden zij geen behoefte.

De liberalen en de gematigde hervormden behoorden meest tot de nieuwe inwoners. Het politieke programma van deze 'moderneren' omvatte de aanleg van wegen, tram- en treinverbindingen, het bouwen van scholen en uitbreiding van de straatverlichting.

Verder telde de raad een enkele middenstander, ambachtsman en liberale notabele.

De verkiezingen waren dan ook meer een strijd tussen personen en hun godsdienstige achtergrond, dan tussen verschillende politieke beginselen. Pas in 1883 werd in Ede de antirevolutionaire kiesvereniging *'Nederland en Oranje'* opgericht met de heer J. Tulp als voorzitter.

Alle kandidaten van de conservatieven kwamen in 1883 in de raad. De meer progressieven leden een nederlaag. De kloof tussen de 'liberalen' en de orthodoxe christenen was hierdoor beduidend dieper geworden.

Drie jaar later trad een groep orthodox-hervormden onder leiding van Abraham Kuyper uit de NH Kerk. Men noemt dit de *doleantie*. Bij de verkiezingen van 1887 en 1891 bleek duidelijk hoe de doleantie niet alleen de kerkelijke, maar ook de politieke en maatschappelijke verhoudingen op scherp had gezet. De vijandschap tussen hervormden en ‘dolerenden’, de latere gereformeerden, leidde tot een tweedeling. Tegenover de antirevolutionaire kiesvereniging ‘Nederland en Oranje’ van de ‘dolerenden’ richtten de hervormden de hervormde kiesvereniging ‘Voor Koningin en Vaderland’ op. Zo waren er in Ede dus twee politieke groeperingen ontstaan.

Na de verkiezingen van 1891 bestonden gemeenteraad en college van B&W vrijwel geheel uit orthodox-hervormden .

Toch werd Ede hierdoor niet onbestuurbaar. De verschillende groeperingen stelden zich constructief op. Vanuit ieders politiek-levensbeschouwelijke achtergrond trachtte men tot werkbare compromissen te komen. Wij noemen dat ‘polderen’. Daarbij werd vooral de oude dorpse cultuur met zijn godsdienstige en morele regels en religieuze thema’s, zoals zondagsheiliging, ontzien. Het gevolg was dat er van een structurele modernisering geen sprake was; er vonden slechts incidentele veranderingen plaats en vooral: ‘met de rem erop’.

Bij verkiezingen gebeuren de vreemdste dingen. Na de uitslag van 1897 werd de heer. Leendert Tulp tot raadslid gekozen. Niet voor lange tijd. Na enkele jaren werd de antirevolutionair en houthandelaar Tulp gedwongen de raad te verlaten. Hij had zich aan belangenverstrengeling schuldig gemaakt door hout te verkopen aan een aannemer die een gemeentelijke school renoveerde.

Leendert Tulp, 1858-1928. Was o.a. buurt-richter van de buurt Ede-Veldhuizen (collectie A. Hartgers)

(Zie voor de vindplaatsen van de gegevens voor dit artikel: Bronnen, Literatuur en Noten, pagina. 255 t/m 272 van bovenvermeld boek).

Verslag (digitale) ALV 2021

Vanwege de corona-maatregelen waren, net als vorig jaar, fysieke vergaderingen niet toegestaan. Dus was het niet mogelijk een ‘normale’ Algemene Leden Vergadering te houden. De Vereniging Oud Ede heeft ervoor gekozen de ALV digitaal te houden, liever dan tot later in het jaar uit te stellen in de hoop dat de corona-bependingen dan zouden zijn opgeheven.

Op 18 maart hebben wij de leden per brief geïnformeerd en daarin aangegeven dat de raadpleging in twee stappen zou verlopen: Vragen stellen tot 31 maart en, na beantwoording, stemmen tot 19 april. De vergaderstukken waren via de website opvraagbaar.

De brief is elektronisch verstuurd aan leden met e-mail en voor de leden zonder e-mail per post. Deze laatste ontvingen tegelijk hun stemformulier. Ze konden de

vergaderstukken op verzoek toegestuurd krijgen, maar hiervan is geen gebruik gemaakt.

Op de brief kregen wij een enkele vraag ter verduidelijking. Deze is beantwoord en op 12 april is een mail met stemformulier en steminstructie verstuurd.

Tot 19 april zijn in totaal 121 stemmen uitgebracht: 111 digitaal via de website, 6 schriftelijk en 4 telefonisch. 6 digitale stemmen waren ongeldig (meer dan 1x gestemd, meer dan 1 hokje aangekruist in het eerste blok, stemonthouding maar wel hokjes aangekruist).

In totaal zijn dus 115 geldige stemmen uitgebracht. Hiervan hebben 6 leden zich onthouden van stemming.

109 leden zijn dus akkoord met de volgende punten: verslag ALV 2020, jaarverslag 2020, jaarrekening 2020, begroting 2021, benoeming kascommissie 2021 (Arie de Leeuw en Henk Borkhuis), contributie 2021 (€ 17,50), verlenging mandaat aanschaf en uitbreiding collectie, herbenoeming voor drie jaar van de bestuursleden Patty Gonggrijp en Hans Post.

Wim Mulder, 1908-1992

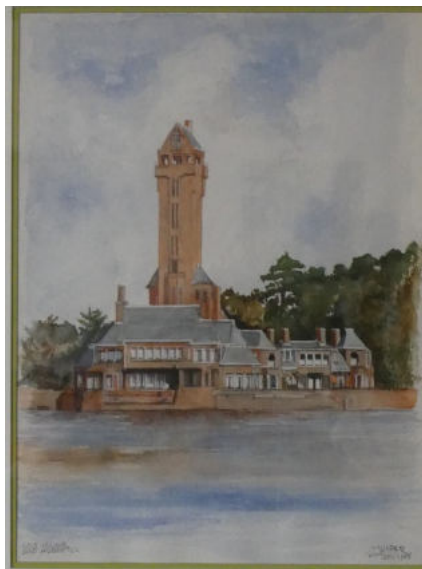
De Vereniging ontving eind vorig jaar van ons lid Arie Melissen onder andere een aantal schilderijen/aquarellen/tekeningen van Wim Mulder. De Vereniging had al werk van hem in onze collectie en deze aanvulling met onder meer een afbeelding van het jachtslot Sint Hubertus is zeer welkom.

Mulder studeerde aan de Kunstnijverheidsschool in Arnhem. Hij woonde en werkte in Otterlo en was geruime tijd tekenleraar aan het Marnix College te Ede.

Hij was een veelzijdig kunstenaar, zowel kunstschilder als ook glazenier, restaurateur van schilderijen en iconen. In de bezettingstijd exposeerde hij op de zogenaamde 'Zwarte Tentoonstellingen', georganiseerd voor kunstenaars die zich niet hadden aangesloten bij de cultuurkamer.

Hij vervaardigde veel glas-in-loodversieringen, gevelmozaïeken en koperversieringen in de gemeente Ede, en ook het herdenkingsmonument '1100 jaar Otterlo'. Ook is een glasmozaïek ingemetseld in de gevel van de Otterlose Ericaschool.

Een mozaïek van een zaaierende boer was aangebracht op de muur van de Johannes Bogermanschool aan de Evekinkweg in Wekerom. Deze school is inmiddels gesloopt. Het gerestaureerde kunstwerk is nu geplaatst aan de gevel van het Kulturhus aan het Dorpsplein te Wekerom.

Programma Open Monumenten Dag Ede, 11 september 2021

Thema Open Monumenten Dag 2021: 'Mijn monument is jouw monument'

Er kan weer een Open Monumenten Dag georganiseerd worden. De Werkgroep Monumenten van de Vereniging Oud Ede heeft een aantrekkelijk programma samengesteld en naast een aantal bekende monumenten geeft het een unieke inkijk in hoe de komst van de kazernes en de ENKA het wonen in Ede heeft beïnvloed. Op de website www.oudede.nl van de vereniging staat het uitgebreide programma.

Tuindorp Vooruit (open van 10 - 16 uur)

De bewonerscommissie van Tuindorp Vooruit, dat in de *Hofje aan de Poortlaan* jaren twintig van de vorige eeuw gebouwd is, wil graag hun buurt in het zonnetje zetten en organiseert samen met de Vereniging Oud Ede een wandeling door de buurt, waarbij verteld wordt over het unieke karakter van het Tuindorp. Ook een bezoek aan één of meerdere woningen behoort waarschijnlijk tot de mogelijkheden. De wandeling start op het Poortplein.

Onderofficierswoning (open van 10 - 16 uur)

Een unieke gelegenheid om met een beetje fantasie een onderofficierswoning, gebouwd volgens een bestek uit 1905 te bekijken.

De bewoners van Klinkenbergerweg 56 stellen hun woning open voor bezichtiging en vertellen over hoe het is om daar nu te wonen.

Voormalig NPB-kerkje (open van 10 - 16 uur)

Aan de Ericalaan ligt 'het witte kerkje'. Tot 2019 kerkte hier de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB. De hele inventaris is overgenomen en de huidige eigenaar wil u graag deelgenoot maken van zijn unieke aankoop.

Oude Kerk (open van 10 - 16 uur)

Het oudste gebouw van Ede opent wederom zijn deuren voor u. Er zijn vrijwilligers aanwezig die u graag informatie geven over de historie van de Oude Kerk.

Toren Oude Kerk (4 rondleidingen)

De toren is om 10:00, 12:00, 13:30 en 15:00 uur opengesteld voor een rondleiding.

Hiermee wordt een unieke gelegenheid geboden het uitzicht over Ede te bewonderen.

Luchtfoto Oude Kerk 1928

Concordiamolen en Keetmolen (open van 10 - 16 uur)

De Keetmolen en de Concordiamolen zijn in werking en open voor bezichtigingen. De molenaars vertellen uitgebreid over de werking van de molens. De Edese molens zijn onderling totaal verschillend, zowel qua bouwstijl als werking.

Doesburgermolen/oogstfeest (open van 11 - 16 uur)

De Doesburgermolen is in werking. Deze molen is gebouwd rond 1620 op de plek van een oudere molen. Rondom de molen wordt een markt gehouden met streekproducten. Daarnaast worden er diverse demonstraties gegeven van historische (landbouw)-werktuigen en oude ambachten. Natuurlijk ontbreekt de muziek niet.

Voor meer informatie verwijzen wij u naar onze website: www.oudede.nl

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:

'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Hans Post (secretaris), Wim Bruijnes (penningmeester) & Patty Gonggrijp.

Leden;

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2021 € 17,50.

Erelid van de vereniging is Hetty Blaauw-de Wit.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: BladNL, ISSN 1384-7090

HOUT EN BOUWSTOFFEN IMPORT BV

Voor al uw hout en bouwmaterialen
Frankeneng 20 in Ede
0318-636921

Het Vishuis Ede
Grotestraat 2
6711 AM Ede
tel. 0318-846575

KREEFT

BOUW EN ONDERHOUD SINDS 1896

- ▲ ONTWIKKELING
- ▲ NIEUWBOUW
- ▲ ONDERHOUD
- ▲ RESTAURATIE

INFO@BOUWBEDRIJFKREEFT.NL ▲ BOUWBEDRIJFKREEFT.NL

maxstein
TWEEWIELERS EDE

**FIETSEN
FITNESS**

SLIJKRUIKWEG 30 • EDE • WWW.MAXSTEIN.NL

MONDIAL MOVERS
Waijienberg Groep

**VERHUIZEN IS OVERAL HETZELFDE
SERVICE NIET.**

Offerte aanvragen?
www.waijienberg.nl

Tel: +31 (0)318 - 62 45 55 / **Email:** info@waijienberg.nl / www.waijienberg.nl